

**PROF. DR. AHMET CAFEROĞLU
VE ANADOLU AĞIZLARI***

PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ

Bundan 20 yıl önce, değerli bilim adamı, meslektaşımız ve manevî hocamız Prof. Dr. A. Caferoğlu'nun ölümünün hemen arkasından 28 Mart 1975 tarihinde, Ankara'da Hacettepe Üniversitesinde yapılan bir anma toplantısında yine bu günkü gibi sayın Doç. Dr. Osman Sertkaya ile birlikte yaptığımız birer konuşmada, onun değerli hatırasına küçük bir hizmet olmak üzere ben de "Ahmet Caferoğlu ve meslekî kişiliği" üzerinde konuşma mutluluğuna erişmiştim. Bu toplantıdan tam 20 yıl sonra, onun ülke bilim ve kültürüne yaptığı hizmetleri canlı tutmak ve değerli hatırasını tazelemek üzere yaptığımız bu günkü toplantıda da bana konuşma fırsatının verilmiş olmasını şükranla karşılıyorum. Çünkü, benim ilk bilimsel çalışmalarım, yani doktora tezım Güneybatı Anadolu ağızları ile ilgili olduğu için, bu konudaki araştırmalarımı öteki Anadolu ağızları ile karşılaştırma temelindeki değerlendirmelerimde en büyük dayanağım A. Caferoğlu'nun derlediği metinler olmuştur. Bu bakımdan, içimde onun şahsına ve hatırasına karşı derin bir meslekî şükran duygusu yatmaktadır.

İstanbul Üniversitesinde uzun yıllar hizmet vermiş, değerli bilim ve meslek adamları yetiştirmiş, Türk Dil Kurumunda üyelik ve Yönetim Kurulu üyelikleri yapmış, eserleri ve çalışmaları ile yalnız ülke içinde değil, ülke dışında da akisler uyandırmış, yabancı bilim kuruluşlarına muhabir, asil ya da şeref üyesi olarak kabul edilmiş olan rahmetli A. Caferoğlu'nun çok yönlü ve kapsamlı bir meslek hayatı vardır.

Bu çok yönlü meslek çalışmaları içinde, bizce onun yöneldiği en kapsamlı alan Anadolu ağızlarıdır. Her halde bunun da nedeni, bu alandaki çalışmaların yolunu açma bilincine ulaşmış olmasıdır.

Bilindiği üzere, bizde Türklük bilimi çalışmaları gibi ağız çalışmaları da ol-

* 4 Ocak 1966'da Türk Dil Kurumunda yapılan "Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nu anma toplantısı"ndaki konuşma

dukça geç başlamıştır. Esasen Türklük bilimi ancak geçen yüzyılın son çeyreğinde ele alınmıştır denebilir. Rusya'da doğu bilimcilik temelindeki çalışmalar 1860 yıllarından daha gerilere götürülemez. Macaristan'da Türkoloji kürsüsünün kuruluşu 1870'dir. Almanya'da Türk dili metinlerini ortaya çıkaran arkeoloji kazıları ve bunları izleyen bilimsel çalışmalar 1910'lı yıllardan sonradır. Bir Türkoloji ekolünün kuruluşu da büyük bilgin W. Bang ile başlar. Bunun ülkemize aktarılması ise daha da sonradır. Onun yetiştirdiği ve bir süre A. Caferoğlu'nun da aralarında bulunduğu değerli bilim adamları ile dir. Genel durum böyle olunca, bizde dilcilik alanındaki çalışmalar elbette daha da gecikecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısındaki özellik dolayısıyla millî kültür değerlerinin ve Türk dilinin geri plâna itilmiş olması, Türk dili alanındaki çalışmaları, bir kültür davası ve özgün bir bilim kolu olarak ancak Cumhuriyet devri ön plâna çıkarabilmiştir.

Bu genel duruma paralel olarak Türkiye'deki ağız araştırma ve çalışmaları da gecikmiş olarak başlıca iki devreye ayrılır: I. devre, başlangıçtan 1940 yılına kadar uzanan ve yabancı derleyici ve araştırmacıların çalışmalarını içine alan devredir. Bu dönemde başlıca *J. Thury, I. Kúnos, M. Hatmann, K. Foy, V. Pisarev, Balkanoğlu, Balhassanoğlu, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze, T. Kowalski, J. Deny ve M. Räsänen* gibi doğu bilimcilerin çalışmaları yer alır. Metin derlemeleri ve bazı ağızların gramer yapısını ele alan küçük denemeler niteliğindeki bu ilk yayınlar, kendi zamanlarının imkânları ile sınırlı olarak, genellikle birer başlangıç çalışmaları durumundadır.

İkinci devre 1940'tan günümüze kadar uzanan ve yerli araştırmacılar devresi diyebileceğimiz devredir. Fin Türkologlarından Marti Räsänen'in Kuzeydoğu Anadolu ağızlarından yaptığı 'mani' derlemeleri ile Orta Anadolu'nun *Sivas - Yozgat, Ankara-Kayseri - Kırşehir - Çankırı, Afyon ve Konya* illeri ağızlarından yapmış olduğu dört kitap hâlindeki derlemeler, birinci devre ile ikinci devre arasında bir köprü oluşturmuştur.

İkinci devrenin ilk ve çığır açıcı derleyici ve araştırmacısı hiç şüphe yok ki, A. Caferoğlu'dur. A. Caferoğlu, ağız çalışmalarındaki öncülüğü ile kendinden sonraki haleflerine sağlam bir güç kaynağı olmuştur. Onları yönlendirme ve yeni çalışmalara ortam hazırlama görevini başarıyla yerine getirmiştir. O, bu alanda gerçekten de XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un, XIX. yüzyılda da W. Radloff'un yaptıkları değerli derleyicilik hizmetleri ile karşılaştırılabilecek nitelikte bir hizmet vermiş; yorulmak bilmeyen yapısı ve tükenmez enerjisi ile

Anadolu'yu karış karış dolaşarak ciltler dolusu bir metin külliyyatı ortaya koyabilmiştir.

A. Caferoğlu'nun Anadolu ağızları üzerindeki çalışmalarını: 1- Derleme çalışmaları, 2- Hem derleme hem de araştırma niteliği taşıyan çalışmalar ve 3- Yalnız araştırma niteliğindeki çalışmalar olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür.

I- Derleme Çalışmaları

A. Caferoğlu'nun Anadolu ağızları üzerindeki derlemeleri kelime ve söz derlemeleri değil, doğrudan doğruya konuları itibariyle çeşitli nitelikteki metin derlemeleridir.

Bu derlemeler Batı Anadolu'dan başlayıp Doğu Anadolu'nun sınır boylarına, Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu'dan başlayıp Güney ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan ve her bir cildi ayrı birer başlık taşıyan dokuz ciltlik bir metin serisi oluşturmuştur.

1940 ile 1951 yılları arasında iki yıllık bir zaman süresini kaplayan bu külliyyatın ilk iki cildi Batı Anadolu ağızları ile ilgilidir.

1-, 2- *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I ve II* adlarını taşıyan iki ciltlik eserin I. cildi (İstanbul 1940), Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli illerinden toplanmış 216 sayfalık metin ile, kitap arkasına eklenmiş bir sözlükten oluşmaktadır .II. ciltte (İstanbul 1941); Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde illerinden derlenmiş oyun, tekerleme, yanılmaca ve oyun terimleri gibi halk bilimi ile ilgili metinler yer almıştır. Daha çok manzum parçalardan oluşan bu iki cilt, geniş bir alanı kapladığı için her ile düşen metin sayısı pek sınırlı kalmış; ağız araştırmaları için sadece bir ön başlangıç oluşturmuştur. Metinlerde fazla ayrıntılara inmeyen çevriyazı işaretleri de kullanılmıştır.

3. Bundan sonra Doğu Anadolu'ya yönelen Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (TDK İstanbul 1942, 294 s.) adlı cildi ile, başarılı bir metin derlemesi ortaya koymuştur. Bu ciltte Kars, Erzurum, Çorum ağızlarını ele alan Caferoğlu, derlemenin 10 bölümünden yedisini Kars ili ağızlarına ayırmıştır. Metinler; *Karakoyunlu*, *Karapapak-Terekeme-Dünbüllü-Çarıkçı*, *Kaçar*, *Türkmen*, *Ayrım*, *Afşar* ve *Kars* ağız ayrımlarına göre sıralanmıştır. Eserin ön sözünde, derleme yapılan üç ilin ağızlarına ilişkin ayrıntılı bilgi verilmiştir.

4. Bundan sonraki derlemelerinde doğudan Orta Anadolu'ya doğru kayan Caferoğlu, külliyyatın dördüncü eserini *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* (TDK, 1943, 269 s.) başlığı ile Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde ağızlarına ayırmıştır.

5. Daha sonra Sivas ve Tokat illeri ağızlarının yer aldığı *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (TDK, İstanbul 1944, 276 s.) adlı ciltte yayımlanmıştır.

6. Külliyyatın tamamlanabilmesi için Güney ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarından da derleme yapılması gerekiyordu. Nitekim 6. cilt *Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (TDK, İstanbul 1945, 258 s.)'a ayrılmıştır. Bu ciltte Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve K.Maraş illerine ait ağızları bulmaktayız.

7. Anadolu'nun Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızlarına da *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1946, 355 s.) cildinde yer verilmiştir.

8. *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul Üniv. Edeb. Fak. yay., İstanbul 1948, 264 s.)'de Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara ağızları ile Afşar, Saçıkara ve Karakoyunlu uruğları ağızlarından metinler yer almıştır.

9. A. Caferoğlu'nun bu serideki sonuncu yayını; Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Ağrı, Eskişehir, Bolu, Zonguldak illeri ağızlarından örnekleri içine alan *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul 1951) adlı cildir.

Gerçi bu dokuz ciltlik külliyyatta bazı ağızlar fazlaca metinle temsil edildiği hâlde, bazı ağızlara az sayıda metin düşmüştür. Ancak, Anadolu ağızlarının bütünlemesine bir tablosunu çizen bu külliyyat, ağız araştırması yapanlara, ele aldıkları dar bölgeler için çok iyi bir genel karşılaştırma malzemesi vermektedir. Söz gelişi Muğla ve Aydın ağızlarında yaygın olan *geli-batırın*, *alıpatırın* (geliyorum, alıyorum), *gidi-yatırın*, *gidip-bân* (gidiyorum) gibi şimdiki zaman kiplerinin, başka hangi ağızlarla ortaklaştığı konusunda bu malzeme değerli bir hizmet görmektedir. Ayrıca, metinler yolu ile Anadolu'nun Oğuz ve Oğuz dışı boy ve uruğlarla ilgili etnik bilgilere ve iskân tarihi ile ilgili malzemeye de sahip olunmaktadır. TDK tarafından 1994 yılında hepsinin de ikinci baskıları yapılmış olan bu metin külliyyatı ve biraz sonra belirteceğimiz diğer çalışmaları, A. Caferoğlu'nu, ağız araştırmaları tarihinin ön safında tutmaktadır.

A. Caferoğlu, dokuz ciltlik bu malzeme külliyyatındaki bazı metin boşluklarını doldurmak üzere, sonradan makale hâlinde çıkmış olan yazılarında da yine metinlere yer vermiştir; "Niğde ağızlarından örnekler" (*TDED* CI/3-4, İstanbul 1946, s. 149-162), "Muğla Ağzı" (*TDAY-Belleten* 1962, s. 107-130), "Aydın ili ağızlarından örnekler ve etnoğrafya bakımından önemi" (*TDAY-Belleten* 1965, s. I-28), "Akhisar ve Cihanbeyli ağızları" (*TDAY-Belleten* 1967, s. I-38), "Konya ılinin Ermenek ağzı" (*TDAY-Belleten* 1972, s. I-16) adlı makaleler bu niteliktedir.

II- Derleme ve Araştırma Niteliği Taşıyan Yazıları

A. Caferoğlu'nun yukarıda sözünü ettiğimiz Niğde, Muğla, Aydın, Akhisar, Cihanbeyli ve Konya ağızları ile ilgili yazıları, aynı zamanda bu ağızlar hakkında genel bilgi veren yazılardır. Bunlara, Eskişehir ağızlarının ses ve şekil bilgisi üzerinde duran "Eskişehir ağızları üzerine bir deneme" (*TDED* IV/1-2-1950, s. 15-3) adlı yazısını da ekleyebilirim.

III- Ağızlarla İlgili Belli Bir Konuyu Ele Alan Yazıları

"Anadolu ağızlarında metathése gelişmesi" (*TDAY-Belleten* 1955, s. 1-7); "Anadolu ağızlarında içses ünsüz benzeşmesi" (*TDAY-Belleten* 1958, s. I-II); "Anadolu ağızlarında konson değişimleri" (*TDAY-Belleten* 1964, s. I-32) "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında ünlü değişimleri" (*TDAY-Belleten* 1964, s. I-32) adlı yazılar, ağızların ses bilgisi konularına yönelmiş incelemelerdir. Bunlara söz hazinesi ile ilgili olan "Azerbaycan ve Anadolu ağızlarında Moğolca unsurlar" (*TDAY-Belleten* 1954, s. I-10) adlı yazıyı da eklemek gerekir.

A. Caferoğlu, 1957'de toplanan VIII. Türk Dil Kurultayında "Anadolu ve Rumeli ağızlarının bugünkü durumu" konusundaki bildirisi ile (*TDKOB* 1957, Ankara 1960, s. 65-70) ağızların o güne kadarki bir değerlendirmesini yapmıştır. Daha sonra Anadolu ve Rumeli ağızlarının dil yapısını bir bütün olarak ele alan makalesi "Die anatolischen und rumelischen Dialekte" adlı makalesi *Fundamenta I*'de (Ph.T.F. Wiesbaden 1959, s. 239-260) yayımlanmıştır. Bu yazı, 1931'de T. Kowalski tarafından *İslâm Ansiklopedisi*'nin IV. cildinde yayımlanan "Osmanisch-Türkische Dialekte" adlı makaleden sonra, ağızların dil yapısını toplu olarak ele alan en iyi makaledir.

A. Caferoğlu'nun belirli bir konu üzerinde duran yazılarından bir kısmı da ağızlar ile etnik yapı arasındaki bağlantı konularını işleyen yazılardır. O, "Kırşehir vilâyetinin bugünkü etnik teşekkülüne ait notlar" (*TDED*, C II/I, 1947, s. 79-96) adlı yazısı ile bu türlü incelemelerin güzel bir örneğini vermiş ve yine öncelik vasfı kazanmıştır. Bu araştırmasında Kırşehir ağızlarını oluşturan

Geygelli, Boynu İnceli, Tülek, Cerit ve Akkoyunlu aşiretleri üzerinde duran yazar bunların il sınırları içindeki yerleşme durumlarını incelemiştir.

A. Caferoğlu'nun derleme ve incelemelerinden söz derken 'meslek argosu' 'meslek dili' ve 'gizli dil' konularını da unutmamak gerekiyor. Anadolu'daki meslek dilleri ile gizli dil üzerinde duran ilk yerli araştırmacı yine A. Caferoğlu'dur.

A. Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* adlı derlemesinin ön sözünde Burdur ve Muğla bölgelerindeki "kalaycı argosu" ile Afyon iline bağlı Dinar ilçesinde ve Denizli'ye bağlı Çivril ilçesinin köylerinde oturan *Geygeler*'in gizli dillerinden söz etmiş ve eserin arkasına da bunlardan derlenmiş bazı kelime ve cümleler eklemiştir. Caferoğlu'na göre, "kalaycı argosu", Burdur ve Muğla bölgelerindeki kalaycı ve bakırcı esnafının kendi ağızlarındaki bazı kelimelere değişik anlamlar vermek suretiyle aralarında anlaşmayı sağlamaktadır. Söz gelişi "gecelemek" anlamındaki *dünemek* kelimesinin bunlar arasında "misafir olmak, misafir kalmak" anlamıyla kullanılması gibi. Caferoğlu, gizli dillerin meslek argosundan ayrı bir özellik taşıdığına işaret etmiştir. Gizli dile yerli dilden hiçbir şey alınmamıştır. Cümle düzeni normal ağızlardaki gibidir. Yalnız meslek argosundan ayrılan yanı, bir kabile veya uruğun yaşayışını ve dil varlığını gizlemek amacı ile yaratılmış bir yapma dildir. "Anadolu abdallarının gizli dillerinden bir iki örnek" (*Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara 1953, s. 77-79); "Pallacı, Tahtacı ve Çepni dillerine dair" (*TM. XI*, 1954, s. 41-51) ve "Erki-let çerçilerinin argosu 'dilce' " (*TDED IV/4*, s. 334-344) adlı makaleler meslek dili ve gizli dillerle ilgilidir. Gerçi A. Caferoğlu, bu makalelerinde konunun derinliklerine ve ayrıntılarına inmeyerek genel bilgi ve bazı örnekler vermekle yetinmiştir. Hatta Geoffrey Lewis'in "The secret language of the Geygelli yöresi" (*Zeki Velidi Togan'a Armağanı*, İstanbul 1950-1955, s. 214-226) adlı makalesinde işaret ettiği üzere, tartışma götürülecek yanı da vardır. Ancak, Anadolu'da bu türlü meslek argolarının veya gizli dillerin bulunduğunu gösterme ve bu alanda araştırma yapacak olanlara ilk bilgileri vermiş olma bakımından, Caferoğlu yine bir öncülük yapma ve yol açma görevini yerine getirmiş bulunmaktadır.

A. Caferoğlu'nun, dolayısıyla ağızları ilgilendiren diğer bazı yazıları da vardır. Bunları Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili bibliyografya yayınlarında bulmak mümkündür.

Görülüyor ki, A. Caferoğlu, yalnız Anadolu (ve biraz da Rumeli) ağızları üzerindeki çalışmalarıyla bile çok verimli bir bilim adamı olduğunu ortaya koyabilmiş; bu alandaki öncülükle çığır açma görevini başarı ile yerine getirmiştir. Türklük bilimine ve memleket kültürüne yaptığı bu değerli hizmetleri ile Türk dili tarihindeki şerefli yerini de almış bulunmaktadır. Sözlerime son verirken onun aziz hatırası önünde saygı ile eğilir; sizleri de sevgi ve saygılarımla selâmlarım.